

УДК 930.25:626.81:911.3:908(477.41)18/19

**Олена Жам, Лариса Капітан,
Олексій Лукашевич, Ігор Гайдаєнко**

ОСУШЕННЯ ЗАБОЛОЧЕНИХ ҐРУНТІВ У ЗАПЛАВІ РІЧКИ ТРУБІЖ У ПЕРЕЯСЛАВСЬКОМУ ПОВІТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

DOI: 10.58407/litopis.230302

© О. Жам, Л. Капітан, О. Лукашевич, І. Гайдаєнко, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6216-5167>, <https://orcid.org/0000-0001-5035-8164>,
<https://orcid.org/0000-0002-2018-974X>, <https://orcid.org/0000-0002-6272-9580>

Мета розвідки полягає в комплексному дослідженні основних напрямів та етапів осушення заболочених ґрунтів у заплаві річки Трубіж у межах Переяславського повіту Полтавської губернії в 1885–1915 рр., а також у доведенні значного впливу осушувальної меліорації на розвиток сільського господарства, торфорозробок, стану довкілля в регіоні. Викладений матеріал розкриває осушувальну меліорацію як один із важливих напрямів діяльності повітового земства. Аналізуються загальні риси та регіональні особливості осушувальної меліорації в Переяславському повіті, взаємозв'язок із втіленням меліоративних проєктів у Чернігівській і Полтавській губерніях, наслідки на сільське господарство, торфорозробку, стан довкілля. **Методи дослідження.** Використання методів джерелознавчого аналізу сприяло систематизації первинної інформації (постанов і звітів Переяславських повітових земських зборів), а використання історико-системного методу дозволило всебічно дослідити осушувальну меліорацію на річці Трубіж у межах Переяславського повіту та взагалі-таки отримані відомості. **Наукова новизна** роботи полягає в проведенні комплексного дослідження заявленої проблематики, систематизації та узагальненні отриманих відомостей, введенні до наукового обігу нових наукових джерел, які не використовувалися раніше. **Висновки.** Осушувальна меліорація на річці Трубіж наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. мала на меті вирішення важливої для Переяславського повіту проблеми надмірної заболоченості ґрунтів і збільшення корисних земельних угідь та була продовженням меліоративного проєкту, розпочатого на верхній ділянці водойми в Чернігівській губернії. Проте численні задуми й починання повітового земства в цій сфері були частковими й незавершеними, а результати осушення доволі суперечливими й згубними для довкілля.

Ключові слова: річка Трубіж, Переяславський повіт, осушувальна меліорація, органи земського самоврядування, гребля, водяний млин, канал.

Серед великого кола господарських завдань, які намагалося вирішити земське самоуправління Переяславського повіту в другій пол. ХІХ – поч. ХХ ст., було осушення заболочених ґрунтів у заплаві р. Трубіж та її приток з метою прибуткового використання в якості сіножатей чи орних земель. У цьому були зацікавлені насамперед власники болотних угідь, які прагнули перетворити болото й перезволожені ґрунти на дохідний сінокіс чи рілля, а також місцева влада, яка сподівалася, що осушення покращить природні властивості заболочених ґрунтів і тим самим сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва, росту урожайності і валового збору сільськогосподарської продукції, укріпленню економіки повіту.

Задуматися над осушенням боліт у регіоні Переяславське земство спонукали успіхи, яких досягли в цій сфері органи земського самоврядування в багатьох губерніях імперії, а також напрацювання вчених-гідрологів, у яких вони переконували, що осушувальна меліорація є прямою і невідкладною справою земства, бо приведе до збільшення кількості корисних земель і дозволить видобувати торф – дешеве й доступне паливо. Проте Переяславське земство розпочало осушення боліт не тому, що було зацікавлене в збільшенні ко-

рисних земель чи у видобутку торфу, а тому, що до цього його змусили меліоративні роботи, проведені на верхній ділянці р. Трубіж у Чернігівській губернії, унаслідок яких збільшився напір води на середній ділянці водойми й спричинив масові підтоплення місцевих сіножатей і орних земель.

Після розчищення русла р. Трубіж на території Козелецького повіту Чернігівській губернії для Переяславського земства проблема продовження розпочатих робіт стала однією з найважливіших у переліку земських пріоритетів. Визначити хід проведення меліоративних робіт на р. Трубіж у Переяславському повіті та визначення їх наслідків буде наразі актуальним і повчальним. Наслідки осушення заболочених ґрунтів на Переяславщині, розпочатого в імперську добу та продовженого в радянський час, відчутні й досі. Отже, мета цієї розвідки полягає в комплексному дослідженні основних напрямів та етапів осушення заболочених ґрунтів у заплаві р. Трубіж у межах Переяславського повіту Полтавської губернії в 1885–1915 рр., а також у доведенні значного впливу осушувальної меліорації на розвиток сільського господарства, торфорозробок, стану довкілля в регіоні. Дослідження історії становлення й розвитку осушувальної меліорації в досліджуваному регіоні представляє не лише науковий, а й практичний інтерес.

Джерельною базою роботи стала діловодна документація Переяславського повітового земства. Це насамперед журнали засідань Переяславських повітових земських зборів (чергових і екстрених), щорічні звіти Переяславської повітової земської управи, збірники постанов Переяславських повітових земських зборів і Полтавських губернських земських зборів, а також деякі опубліковані дослідження, зокрема статті О.В. Заєць, присвячені земській меліорації в Полтавській і Чернігівській губерніях, праці І.А. Запольського, Є.М. Бережняка, М.Ф. Бережняка, В.В. Куйбіди, О.Д. Некрасової, О.І. Сахацького та інших, в яких висвітлюються природно-антропогенні проблеми експлуатації водойми. Окремо слід виокремити дисертацію І.А. Запольського про вплив осушувальної меліорації на водний баланс р. Трубіж, в якій детально проаналізовані природні умови басейну р. Трубіж. Загалом аналіз історіографії проблеми засвідчив, що науковці робіт про осушувальну меліорацію цього регіону недостатньо. У дослідженнях розглянуті лише окремі аспекти досліджуваної проблематики, а спеціальної праці, яка б охоплювала всі аспекти осушувальної меліорації в Переяславському повіті, поки що немає. Ця обставина стала однією із головних причин вибору авторами теми для свого дослідження, а також визначила мету й основні завдання статті.

Річка Трубіж належить до Дніпровського басейну, тече з північного сходу на південний захід. У досліджуваний період її русло пролягає територією Чернігівської та Полтавської губерній. Початок р. Трубіж знаходився в Козелецькому повіті Чернігівської губернії, поблизу с. Сухиня, у болотистій долині, що звалася Трубайло. Від кордону з Козелецьким повітом на відріжку 60 верст річка протікала територією Переяславського повіту через х. Довгогребельський, х. Гребля, х. Іваненкова Слобідка, м. Барішівка, х. Максимівка, с. Гайшин, с. Вовчків, с. Пристроми, х. Борців, с. Волошинівка, с. Селище, с. Гостролучя, м. Переяслав, с. Андруші та впадає в Дніпро¹. Долина річки низинна, болотиста, вусоччю зазвичай покривається водою. Дно піщане, часто замулене. Правий берег крутий, лівий пологий, низинний, в основному глинистий, багатий на сінокісні луки, болота або піщані ділянки. По течії водойми знаходилися обширні болота, місцями – розкішні луки, придатні для сінокоосу і випасання худоби². Ширина річки від 2 до 20 сажнів при глибині 1–2 сажнів. Наприклад, у межах Переяслава її русло було завширшки 18 сажнів, а глибина – 1½ сажнів. Щороку вода розливалася на 250–750 сажнів³. Унаслідок весняних паводків річкова вода неодноразово затоплювала Переяслав. Так, наприклад, у 1845 р. від розливу Дніпра вода в Трубежі й Альті піднялася й накрила місто на 2 аршини (142 см)⁴.

У досліджуваний період, колись судноплавна річка обміліла, висохла, перетворилася на болото. Словник Ф.А. Брокгауза та І.А. Єфрона називає Трубіж «помираючою річкою». На думку В.Г. Ляскоронського, обміління та заболочення річки сприяли численні фактори, серед яких зменшення лісів у краї, засмічення русла частково внаслідок природних причин – швидкого танення снігів і змивання весняними водами земляних частинок, які осідають на дні, частково – через штучні запруды, греблі, гатки, водяні млини. Не малий вплив здійснює і ширина річних долин, оскільки вода вільно розливається і зносить з

¹ Маркевич Н.А. Реки Полтавской губернии. *Записки Русского географического общества*. Санкт-Петербург: Тип-я Императорской академии наук, 1856. Т. 11. С. 425.

² Ляскоронский В.Г. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст. Киев: Тип-я И.И. Чоколова, 1897. С. 43.

³ Маркевич Н. Реки Полтавской губернии. С. 424.

⁴ Швец Г.И. Выдающиеся гидрологические явления на Юго-Западе СССР. Ленинград: Гидрометеорологическое изд-во, 1972. 248 с.

поверхні більш легкий шар ґрунту, який і відкладається на дні⁵. М.А. Маркевич основною причиною заболоченості р. Трубіж уважав млинові греблі: «Деякі з річок були ще недавно річками корисними, як: Трубіж, Супій, в яких іноді знаходять фрагменти барок, але вони були запруджені й перетворилися на непрохідне болото»⁶. За даними історика, першу греблю на Трубежі збудували «монахи михайлівські переяславські» в 1710 р. у місці впадіння річки в Дніпро. Станом на сер. XIX ст. на Трубежі в межах Переяславського повіту функціонувало 11 водяних борошномельних млинів з греблями, а також крупчатка й лісопильня в х. Іваненкова Слобідка. Вони й «зіпсували» річку, оскільки зупинили вільну її течію: водна гладь вкривається рослинами, коріння яких почало проростати до дна й утворювати шар торфу, течія слабшала і вже не очищала дно, яке почало покриватися мулом, а річка з притоками обміліла. Ще в сер. XIX ст. М.А. Маркевич писав, що висушити ці болота, без знищення гребель, неможливо: «Питається: чи принесуть млини, половина яких стоїть влітку без діла, користь, нині втрачену? В давнину, де була дощова калюжа, там був і млин. Нині їх кількість різко скоротилася, багато з них зняті вже на мій пам'яті. Млини, залежні від води, якої майже півроку немає, а півроку слабка течія, доцільно замінити тими, що діють від сили вітру, тварин і пару»⁷.

Перші спроби осушення заболочених ґрунтів у заплаві р. Трубіж були зроблені на верхній ділянці водойми в Чернігівській губернії. Це так зване осушення болота Трубайла в Остерському повіті, виконане в 1893–1907 рр. інженером-гідротехніком Є.В. Оппоковим під керівництвом Й.І. Жилінського – очільника Західної експедиції для дослідження боліт західних губерній Міністерства землеробства і державних маєтностей.

Питання очищення русла р. Трубіж та осушення заболочених ґрунтів у його заплаві в межах Переяславського повіту вперше було підняте в серпні 1885 р. на засіданні Переяславських чергових повітових земських зборів XXI скликання. Формальним приводом до його розгляду стало звернення Козелецької повітової земської управи № 791 від 28 березня 1884 р. такого змісту: у Козелецькому повіті Чернігівської губернії є понад 30000 десятин боліт, що мають шкідливе економічне та гігієнічне значення для місцевого населення. Через це Козелецьке земство задумувалося над проблемою їх осушення. Нині земство подало клопотання до Міністерства державного майна про направлення техніки для проведення коштом уряду дослідження і розрахунків орієнтовної вартості осушення боліт. У результаті меліоративних робіт, які планується провести в Козелецькому повіті, осушувальні канали додадуть стоки води в русло р. Трубіж, і якщо воно буде засміченим, то це призведе до затоплення частини земель в Переяславському повіті, територія якого розміщена нижче за течією. У зв'язку з вищенаведеним Козелецька управа закликає Переяславську управу провести розчистку русла р. Трубіж і бути солідарною з нею в питаннях осушення боліт⁸. Вивчити проблему й зібрати необхідні дані Переяславська земська управа доручила гласному й члену управи Ф.І. Келюшку. Результати дослідження він представив Управі 5 серпня 1885 р., а невдовзі – доповідь повітової управи була представлена Переяславським повітовим земським зборам XXI скликання⁹. Збори постановили відгукнутися на пропозицію Козелецької повітової земської управи спільно діяти в справі розчищення русла р. Трубіж й вирішили просити уряд про направлення гідротехніків для дослідження боліт для того, щоб з'ясувати доцільність і вартість осушувальних робіт. Міністерство відрядило гідротехніка О. Харчева зі складу Західної експедиції з покриттям витрат на його роботу коштом губернського земства¹⁰. Згідно із законом про меліоративні кредити, Міністерство землеробства і державного майна через своїх техніків і спеціальні експедиції мало долучатися до покращення земельних угідь. У таких випадках витрати на технічний нагляд лягали на Міністерство, а витрати на складання плану та кошторису витрат – на замовника¹¹.

У 1887 р. Переяславські повітові земські збори XXIII скликання виділили 450 крб. на проведення дослідження русла р. Трубіж з метою з'ясування можливої користі та шкоди від осушення заболочених земель у його сплаві та складання кошторису витрат¹². Це до-

⁵ Ляскоронский В.Г. История Переяславской земли... С. 41.

⁶ Маркевич Н. Реки Полтавской губернии. С. 448.

⁷ Там само. С. 340, 425, 452.

⁸ Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXI созыва в августе 1885 г. Переяслав: Тип-я И. Лепского и И. Вурмана, 1885. С. 181–183.

⁹ Там само. С. 19–20.

¹⁰ Заєць О.В. Земська меліорація в Полтавській губернії в др. пол. XIX – на поч. XX ст. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Серія 6: Історичні науки. 2012. Вип. 9. С. 152.

¹¹ Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXXIV созыва в октябре 1898 года и экстренного уездного собрания 19 февраля 1899 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1899. С. 186.

¹² Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXIII созыва в августе 1887 года. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1887. С. 8.

слідження восени 1888 р. виконала спеціальна Західна експедиція для дослідження боліт західних губерній, яка була споряджена ще в 1873 р. відділом земельних покращень Міністерства землеробства і державних маєтностей під керівництвом полковника Й.І. Жилінського з метою вивчення ґрунтів Полісся. Працювала вона до 1898 р., а наступного року підготувала звіт – «Нарис робіт Західної експедиції 1873–1898 років», який у цілому доводив необхідність проведення осушувальних робіт¹³. Перші спроби осушення боліт були зроблені в Чернігівській губернії за ініціативою південних повітів: Козелецького (у 1881 р.), Борзнянського (у 1884 р.), Ніжинського (у 1887 р.). Але великомасштабні роботи почалися з 1894 р., коли Міністерство землеробства і державних маєтностей створило відділ земельних покращень¹⁴. У 1895 р. було вирішено розпочати осушення болота Трубайло, яке утворилося верхньою течією р. Трубіж. Оскільки нижня частина цього болота знаходилася в Переяславському повіті Полтавської губернії, то Козелецька повітова управа навесні 1887 р. запропонувала Переяславській вправі провести осушення в нижній течії р. Трубіж¹⁵.

Під час проведення гідрологічних досліджень у Переяславському повіті чиновники Західної експедиції встановили, що всі болота в долині р. Трубіж належать до трав'янистих й без проблем, лише одним осушенням, можуть бути перетворені на прекрасні сінокісні луки. На всі роботи (центральний та бокові канали, викуп млинових запруд) потрібно буде 275000 крб.¹⁶ На думку техника О. Харчева, який проводить геологічну розвідку по р. Трубіж (близько 18 тис. десятин), під час проведення системи каналів протяжністю у 152 версти можна отримати чудові луки. Для здійснення таких робіт за його підрахунками потрібно близько 250000 крб.¹⁷ Оскільки таких витрат Переяславське земство не могло собі дозволити, то повітові земські збори ХХV скликання під час засідання 11 вересня 1889 р. постановили осушення долини р. Трубіж відкласти¹⁸. Отож, попри те, що були проведені деякі дослідження, практичне втілення меліоративних робіт відкладалося в часі з різних причин, основна з яких – велика вартість робіт.

А тим часом Міністерством державного майна було створено експедицію з питань осушення і зрошення півдня Росії (у тому числі й Полтавської губернії). Полтавська губернська управа подала клопотання про направлення завідувача казенними торфовими болотами Т. Ситіна для ознайомлення з полтавськими торфовищами. Дослідження Ситіна у 1893 р. і О. Соловійова у 1894 р. виявили, що місцевий торф гарної якості, але він ніколи не добувався через надмірну водність. Оскільки добування торфу з осушеного болота обходиться дешевше, ніж з неосушеного, це заохотило Полтавське губернське земство до проведення осушення заболочених ґрунтів у межах губернії¹⁹.

Заохочені прикладом губернського земства землевласники Переяславського повіту, у чийх володіннях були заболочені території, почали діяти більш рішуче. У 1895 р. група болотовласників (О.А. Войцехович, Бобровнікова, Гладиш, К.А. Бурдзинський, Лукашевич, Петровська та ін.) подали заяви до Переяславської земської управи з проханням клопотати перед губернськими зборами про осушення боліт в Переяславському повіті. Зі свого боку обіцяли часткове фінансування проекту. У своїх заявах болотовласники зазначали, що Чернігівське губернське земство вже приступило до осушення Трубайлівського болота в межах Козелецького повіту, унаслідок чого сінокоси багатьох приватних власників Переяславського повіту в долині Трубежу підтоплюються і можуть бути зовсім заболочені, оскільки вода стояла тут усе літо²⁰. Заяви болотовласників були розглянуті Переяславськими повітовими земськими зборами ХХХІ скликання 9 жовтня 1895 р.; постановили підтримати їхню ініціативу й звернутися до Полтавського губернського земства з проханням про виділення позики із страхового капіталу в сумі 50000 крб. на осушення боліт по р. Трубіж²¹. На рахунок болотовласників планувалося віднести витрати на прокладання бокових каналів, на рахунок повітового земства – прориття й утримання магістрального каналу, на рахунок губернського земства – проведення досліджень і викуп або відчуження

¹³ Заєць О.В. Внесок академіка Є.В. Оппокова у становлення гідромеліорації як науки в Україні. *Емінак*. 2017. № 1 (2). С. 123.

¹⁴ Заєць О.В. Земська меліорація на Чернігівщині, або Чому на Лівобережному Поліссі так мало боліт. *Сіверянський літопис*. 2012. № 1–2. С. 127.

¹⁵ Заєць О.В. Земська меліорація в Полтавській губернії... С. 152.

¹⁶ Свод постановлений... ХХХІV созыва... С. 179.

¹⁷ Заєць О.В. Земська меліорація в Полтавській губернії... С. 152.

¹⁸ Свод постановлений Переяславського очередного уездного земского собрания VIII созыва в августе 1889 года и чрезвычайного уездного собрания 16 мая 1889 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1889. С. 18.

¹⁹ Заєць О.В. Земська меліорація в Полтавській губернії... С. 152.

²⁰ Свод постановлений Переяславського очередного уездного земского собрания ХХХІ созыва в октябре 1895 года. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1896. С. 15.

²¹ Полтавское губернское земское собрание ХХХІ-го созыва 1–9 декабря 1895 г. Полтава: Тип-я Л. Фришберга, 1896. С. 89–94.

млинових та інших запруд на р. Трубіж. За попередніми даними, у межах повіту підлягає знесенню 4 водяні млини на р. Трубіж та 4 – на р. Сулій. Для порівняння: всього станом на 1895 р. на Полтавщині підлягає знесенню 83 водяні млини в 11 повітах²².

У відповідь на звернення Переяславської земської управи Полтавські губернські збори 9 грудня 1895 р. постановили дозволити позику зі страхового капіталу на осушення боліт: Переяславському земству – 50000 крб., Лубенському і Прилудському – по 25000 крб.²³ Через пів року, 21 червня 1896 р., Переяславські земські збори XXXII скликання обрали комісію за участю членів управи, запрошених спеціалістів і землевласників (Н.А. Добролюбовського, В.А. Лестовничого, К.І. Марковича, В.А. Лукашевича) для додаткового обстеження заболочених територій і збору відгуків усіх зацікавлених болотовласників про їх участь в осушенні боліт. При цьому було заслухано звернення уповноважених представників товариств сіл Вовчків, Пристроми, Гланишів й землевласника К.А. Бурдзинського про звільнення від оподаткування їхніх сінокосів на р. Трубіж, повністю затоплених, або вжиття заходів до їх осушення. Звернення болотовласників було залишено без розгляду до отримання звіту комісії²⁴.

Наприкінці літа 1897 р. дослідження було завершено, зокрема, було встановлено, що для осушення Трубайлівських боліт у межах Переяславського повіту площею до 18000 десятин необхідно прорити по руслу р. Трубіж від кордону з Чернігівською губернією до м. Переяслава магістральний канал (протяжністю 52 версти 331 сажнів, шириною 3 сажні, глибиною 2 аршини), а також прокласти бокові канами загальною протяжністю 85 верст. Окрім цього, необхідно знести або перебудувати існуючі на Трубежі млинові запруды. За підрахунками членів комісії, на ці роботи потрібні кошти в розмірі близько 150000 крб.²⁵ У ході проведеного дослідження було зібрано точні дані про власників болотоволодінь і площу боліт, які перебували у власності кожного з них (відомості надали волосні правління). Таких власників нарахували 201, у тому числі – окремих осіб та сільських товариств. Усього їм належало 5691 десятин 1215 сажнів сінокосної землі, у середньому від ½ до 1 десятини на одного власника. Окремо члени комісії обстежили болотні сінокоси на р. Недра (ліва притока р. Трубіж) у Баришівській волості. Усього нарахували 79 власників, яким належало 2939 десятин 112 сажнів сіножатей²⁶. Результати дослідження були представлені на розгляд Переяславських екстрених земських зборів XXXIII скликання 7 листопада 1897 р. Збори постановили визнати «корисним» осушення боліт в долині р. Трубіж й доручили Переяславській земській управі: 1) досягти згоди всіх власників боліт на осушення боліт їх коштом; 2) домовитися з власниками млинів на Трубежі про їх перебудову або відчуження; 3) клопотати перед губернськими зборами про збільшення кредиту на проведення осушення з 50000 крб. до 150000 крб. Цікаво, що на цьому засіданні було зачитано записки сільських товариств Пристрім, Селища, Остролуччя та Коржів про те, що вони вкрай зацікавлені в осушенні своїх сіножатей та готові повернути витрачені на осушення їхніх земель кредитні кошти впродовж 10 років й додатково сплатити 4% річних від суми кредиту²⁷.

4 жовтня 1898 р. на засіданні Переяславських повітових земських зборів XXXIV скликання гласні вкотре заслухали доповідь Переяславської земської управи про плани осушення боліт у басейні р. Трубіж. Після обговорення збори постановили: звернутися до всіх власників, в яких болотні землі прилягають до Трубежу, з питанням, чи бажають вони осушити свої болота та зібрати на знак згоди підписи. Після отримання від усіх болотовласників письмової згоди повідомити їм мінімальні й максимальні розцінки на проведення осушувальних робіт залежно від площі боліт. І лише після збору розписок від усіх власників болотних володінь (201 – на р. Трубіж і 79 – на р. Недра) приступити до виконання меліоративних робіт²⁸.

У свою чергу Полтавські губернські земські збори також відклали вирішення проблеми заболочення ґрунтів у губернії. Полтавська губернська управа рекомендувала вважати осушення боліт виключно справою повітових земств, а участь губернського земства обмежити представництвом в урядових установах різного роду клопотань з боку повітових земств і виданням обов'язкових постанов про осушення окремих заболочених територій. Натомість повітові земства наполягали на фінансовій участі губернського земства в

²² Заєць О.В. Земська меліорація в Полтавській губернії... С. 152.

²³ Свод постановлений... XXXIV созыва... С. 183.

²⁴ Свод постановлений Переяславського очередного уездного земского собрания XXXII созыва в июне 1896 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1896. С. 4.

²⁵ Свод постановлений... XXXIV созыва... С. 184.

²⁶ Там само.

²⁷ Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXXIII созыва в августе 1897 г. и экстренного уездного собрания 7 ноября 1897 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1898. С. 113.

²⁸ Свод постановлений... XXXIV созыва... С. 18.

цьому проєкті. У результаті довготривалого листування і консультацій було прийнято таке рішення: 14 грудня 1898 р. Полтавські губернські земські збори постановили: 1) визнати осушення боліт в Полтавській губернії справою губернського і повітових земств; 2) видання обов'язкових постанов, запропонованих Полтавською губернською управою, відхилити; 3) розробку проєкту осушення покласти на губернське земство з тим, щоб кошти, витрачені губернським земством на розробку проєктів із осушення боліт, якщо ці роботи будуть виконані, повернуться повністю зацікавленим особам (болотовласникам), у випадку, коли роботи з якихось причин не будуть виконані, повітові земства повинні відшкодувати половину витрат губернського земства, також губернське земство зобов'язується домогтися від уряду дотацій на осушення боліт; 4) осушені землі звільнити від губернського і земського земельних податків до погашення витрат на проведення осушувальних робіт. Стосовно пільги по сплаті державного земельного податку зацікавленим особам звернутися до Уряду²⁹.

Отримавши від губернського земства орієнтовний план дій, Переяславська земська управа запланувала звернутися до губернського земства за проєктом осушувальних робіт одразу після з'ясування точної кількості болотовласників і площі заболочених угідь у повіті. Своє рішення повітове земство мотивувало тим, що при губернській управі є технічний персонал і землемір, які спроможні виконувати подібні завдання, а, по-друге, будь-які клопотання до уряду повітові земства можуть подавати лише через губернські земства³⁰. У свою чергу Полтавське губернське земство всіляко намагалось усунути від обов'язків по організації такого виду робіт і перекладало всі організаційні справи (виконання підрядних робіт, замовлення планів, креслення, найму гідротехніка, купівлю землечерпальної техніки і т. ін.) на повітові земства. Правда, при цьому воно щороку посилало нові «Правила для осушення боліт» у повітові управи для розгляду, чим ще більше заплутувало обов'язки повітових і губернської управ. Губернське земство погоджувалося надавати повітам тільки технічну підтримку і кредит. Якщо після отримання кошторису впродовж трьох років не приступали до осушувальних робіт, то половину вартості геологічної розвідки і складання кошторису мало виплачувати повітове земство, а другу половину – губернське. Якщо роботи велися, то всі витрати повністю сплачували власники боліт³¹.

Попри проведення попередніх досліджень і погодження проєкту губернським земством, до практичного виконання осушувальних робіт у Переяславському повіті так і не приступили. Основна причина – сумніви у правильності розрахунків. Маючи проєкт, який зробила Західна експедиція Й.І. Жилінського в 1897 р., Переяславське земство повторно запросило скласти проєкт і кошторис приватного інженера гідротехніка І.В. Янковського. При однакових вихідних даних обох проєктів між їхніми кошторисами виявилася велика різниця (майже удвічі), яка наводила на думку про неправильність якогось із проєктів. Через це Переяславська земська управа вагалася, який із проєктів обрати – І.В. Янковського чи Й.І. Жилінського. Тому осушення вирішили відкласти до з'ясування всіх обставин.

У жовтні 1899 р. Переяславські чергові повітові земські збори XXXV скликання намагалися розібратися в ситуації, яка склалася з осушенням заболочених ґрунтів у повіті. Зокрема, були встановлені такі обставини цієї справи. При детальному розгляді проєкту осушення р. Трубіж, розробленого інженером І.В. Янковським і схваленого Переяславськими повітовими земськими зборами, Переяславська повітова управа визнала його недосконалим з боку обчислень і тієї користі, на яку можуть розраховувати землевласники від осушення боліт, вклавши значні кошти. Кілька років тому інженер Й.І. Жилінський уже розробляв проєкт робіт по осушенню боліт. При порівнянні цих двох проєктів впадає в око різниця в сумі, необхідної для проведення робіт: по першому – 263610 крб., по другому – 136075 крб. (різниця більша ніж 100000 крб). У першому проєкті довжина каналів складала 152 версти, у другому – 137, тобто різниця між ними лише 15 верст. Ємність магістральних каналів теж майже однакова, а ємність бокових відмінна. У першому проєкті ширина каналу в середньому по верху – 1,67 сажнів, по дну – 0,17 сажнів, глибина – 0,50 сажнів. У другому проєкті ширина каналу по верху – 1,15 сажнів, по дну – 0,25 сажнів, глибина – 0,45 сажнів. І. В. Янковський починає та закінчує магістраль в одному місці і не завжди веде її по руслу р. Трубіж³². Зі свого боку Переяславська земська управа не бралася самостійно визначати, який із проєктів кращий, тому вагалася прийняти рішення про проведення робіт і вирішила просити губернське земство перевірити ще раз обидва проєкти. Сумнівів не викликає лише необхідність збільшення об'єму (прохідності) кана-

²⁹ Свод постановлений ... XXXIV созыва... С. 185.

³⁰ Там само. С. 186.

³¹ Заець О.В. Земська меліорація в Полтавській губернії... С. 153.

³² Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XXXV созыва в октябре 1899 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1900. С. 172–173.

лів. У 1895 р. від інженера Західної експедиції Є.В. Оппокова (гідролог, осушувач-практик, автор проекту осушення болота Трубайла)³³ у Переяславську земську управу надійшла записка про необхідність збільшення удвічі ємності магістрального каналу в межах Переяславського повіту для прийому весняної води із Чернігівської губернії: з 38316 кубів до 66050,51 кубів. Реакція на звернення Є.В. Оппокова у повітового земства була лаконічною: «Наскільки правий Оппоков судити важко, але збільшувати об'єм каналів необхідно»³⁴. Через нові обставини чергові повітові збори 1899 р. постановили залишити питання про осушення заболочених сінокосів відкритим до всебічного дослідження проблеми.

У кінцевому результаті Переяславська земська управа дійшла думки про необхідність прокладання центрального магістрального каналу, його вартість розподілити на всіх, включно з викупом усіх млинових гребель, а бокові канали будувати кожного землевласнику самостійно. Також Управа запропонувала використати досвід Лубенського земства, яке осушувало р. Оржицю, обмежилося лише знищенням млинів і влаштуванням вільного пропуску води через греблі, вважаючи, що вода сама прочистить і відновить природне русло річки. Навіть якщо це не допомогло, то у випадку будівництва центральної магістралі все одно б довелося викупляти млини й греблі. Стосовно питання, скільки і які саме греблі та млини необхідно розібрати на р. Трубіж у межах Переяславського повіту, виникли деякі розбіжності. За проектами І.В. Янковського та Й.І. Жилінського пропонувалося викупити та розібрати три млинові греблі, а ще дві, розташовані нижче, залишити, оскільки вони не перешкоджали спаду весняної води із заболоченої частини долини Трубежу, розташованої вище Переяслава. Натомість Переяславська земська управа наполягала на знесенні п'ятиох гребель із млинами, оскільки залишені греблі могли викликати затоплення луків, розташованих нижче Переяслава, а також підтопити млини на залишених греблях, у зв'язку з чим постраждали вимагатимуть відшкодування збитків. На викуп гребель і млинів, які підлягали знесенню, у проєкті І.В. Янковського було закладено 18000 крб. Між тим реальні запити власників цих гідротехнічних конструкцій на відшкодування їх вартості були значно вищі. Так, наприклад, М.М. Капцевич оцінила свою греблю в 24000 крб., а В.А. Лестовничий – 30000 крб. Зрозуміло, що суми в розмірі 18000 крб. було недостатньо, тому Переяславська повітова управа вирішила не викупувати млини та греблі, а чекати вирішення питання про їх примусове відчуження. Окрім проблеми відшкодування вартості млинів і гребель, невирішеними лишилися ще й інші питання: остаточно не нарахована площа всіх заболочених ґрунтів (за даними губернського земства вона складала 18000 десятин, а на думку землевласників – удвічі менша), не визначена вартість робіт з осушення однієї десятини болота, не встановлено, у якій пропорції розподілятимуться витрати між повітовим і губернським земствами та болотовласниками, не розроблено механізм стягнення з власників заболочених земель коштів за їх осушення впродовж десятирічного періоду. Усі ці обставини зумовили відкладання Переяславською земською управою прийняття рішення про проведення меліоративних робіт³⁵.

Між тим роботи з осушення болота Трубайла, які розпочалися в 1893 р. в Остерському повіті Чернігівської губернії на р. Трубіж за проєктом Є.В. Оппокова, добігли до завершення. Основні канали були закінчені восени 1899 р., а повністю роботи на болоті Трубайло завершили навесні 1905 р. і далі не проводили, оскільки досягли повного осушення регіону. Завідував роботами на Трубайлі технік І.Є. Коновалов під наглядом уповноваженого губернської земської управи В.М. Ковтуненка. Спочатку планувалося, що бокові гілки будуть копати самі власники боліт, але з часом губернське земство переглянуло свої плани і всі роботи з осушення взяло на себе³⁶.

У Переяславському повіті повернулися до вирішення проблеми меліорації в 1903 р. після клопотання Остролуцького товариства селян про осушення боліт. Цього разу Переяславські повітові збори XXXIX скликання постановили просити губернські збори звернутися до Міністерства землеробства і державного майна з клопотанням про проведення коштом Міністерства нового дослідження – тепер уже не лише Трубайлівських, а й Недрянських боліт. Натомість губернська управа постановила не звертатися до Міністерства з цим питанням, а доручити губернському земському інженеру-гідротехніку П.П. Ганьку знову проаналізувати й порівняти осушувальні проєкти інженера І.В. Янковського та Західної експедиції та визначити, який з них більш перспективний. Проте доцільності в цьому вже не було: обидва проєкти були розроблені ще до проведення меліоративних робіт у верхній течії р. Трубіж в Чернігівській губернії, і від часу проведення обстеження долини

³³ Заєць О. Внесок академіка Є.В. Оппокова... С. 123.

³⁴ Свод постановлений... XXXV созыва... С. 174–175.

³⁵ Там само. С. 174.

³⁶ Заєць О. Внесок академіка Є.В. Оппокова... С. 126.

річки минуло багато часу й обставини змінилися (зросла площа підтоплень, змінилися болотовласники). Окрім цього, виникла потреба в осушенні заболочених ділянок на р. Недра, які також необхідно було включити до проекту.

Чергова хвиля звернень про якнайшвидше осушення Трубайлівських боліт у Переяславському повіті надійшла в Переяславську земську управу в 1908 р. від Борщівського, Гланишівського і Вовчківського сільських товариств та мешканців м. Баришівка. Сільське товариство с. Борщів вимагало зменшення оподаткування із сінокосів, які затоплюються водою р. Трубіж. Уповноважені Гланишівського і Вовчківського сільських товариств спершу звернулися до Полтавської губернської землевпорядної комісії з клопотанням про спуск води з р. Трубіж, яка затоплює їхні сінокоси аж до «унеможливлення користуватися ними». Проте землевпорядна комісія переадресувала їхнє звернення Переяславській земській управі з приписом «посприяти селянам у справі поліпшення їхніх сінокосів» й побілявши зі свого боку клопотати перед головним управлінням землевпорядкування і землеробства про направлення гідротехніка для з'ясування причин затоплюваності сінокосів. Звернення мешканців м. Баришівка також зводилося до необхідності проведення гідротехнічних робіт на Трубежі. З 1906 р. після спорудження на річці залізнодорожньої греблі під Києво-Полтавську залізницю почала сильно затоплюватися земельна ділянка площею біля 1000 десятин між цією греблею та греблею земства, розташованою за 2 версти від неї. Крім вище зазначених звернень, Переяславська земська управа щороку отримувала безліч інших від різних сільських товариств та приватних осіб з проханнями осушити болотисті землі в межах повіту. Проте справа рухається дуже повільно. Про це йшлося в доповіді Переяславської земської управи від 4 травня 1908 р.: «Питання про осушення боліт у повіті виникло понад 30 років тому, і попри те, що воно багаторазово дебатовалося на земських зборах, досі залишається остаточно не вирішеним»³⁷. І вкотре справа закінчилася намірами земства всебічно вивчити проблему осушення заболочених ґрунтів у повіті.

На проведення обстеження й встановлення точних розмірів заболочених ділянок окремих власників у 1908 р. Переяславські земські збори XLIV скликання дозволили повітовій управі взяти кредит у розмірі до 1000 крб. і запросити губернського техніка П.П. Ганька для виконання зазначених робіт. Перш ніж приступити до роботи, він ознайомився з матеріалами попередніх досліджень, які повернув в управу 19 вересня 1908 р. Результати своїх особистих напрацювань П.П. Ганько не надав повітовій управі, тому остання була змушена звернутися в губернську управу з вимогою витребувати їх з нього або направити техніка назад для завершення дослідження³⁸. У 1909 р. на зазначені вище потреби було витрачено 1039 крб. 21 коп., що перевищило виділений кредит. Розглядаючи в 1910 р. звіт ревізійної комісії про витрати за 1909 р., повітові збори зажадали додаткових пояснень від колишнього члена управи І.С. Губаря, який був розпорядником коштів, про витрати. Він доповів, що було витрачено: 45 крб. типографії на друк бланків зобов'язань болотовласників; 9 крб. – голові повітової управи І.М. Данельському на поїздку до землевласниці Кочубей для переговорів про прокладання через її землі меліоративного каналу; 4 крб. – канцеляристу повітової управи Клименку на поїздку в м. Лубни за відвідкою старшого нотаріуса про зняття заборони на греблю і млин В.А. Лестовничого в ур. Дубова Шия, що підлягає відчуженню земству; 175 крб. – губернському інженеру П.П. Ганько за проведені дослідження заболочених ґрунтів у долині р. Трубіж; 150 крб. витрачено на утримання фельдшера при робітниках, найнятих для риття каналу в долині р. Трубіж; 70 коп. – за доставку в лікарню захворілого робітника разом із фельдшером; 20 крб. 76 коп. – на роз'їзди інженера Санова під час початку робіт у верхній течії р. Трубіж; 162 крб. 60 коп. – на роз'їзди інженера П.П. Ганька, який спостерігав за осушенням Трубайлівського болота; 40 коп. виділено довірений особі поміщиці М.М. Капцевич за доставку в хут. Світилівка повідомлення про початок робіт на р. Трубіж. Проте найбільше було заплачено члену управи І.С. Губарю: 150 крб. – для передачі сільським писарям і старостам за збір розписок від болотовласників і волосним старшинам за їх завірення та 470 крб. 75 коп. винагороди особисто йому. Із цих коштів він повернув у касу Переяславської повітової управи 75 крб. 15 коп. як залишок суми, а на решту витрачених коштів надав пояснювальну записку³⁹. Відомо, що сільські старости оформили підписки від 936 болотовласників, а І.С. Губар – від 456. Останній оформив собі винагороду за проведену роботу в розрахунку

³⁷ Свод постановлений Переяславского очередного уездного собрания XLIV созыва в сентябре 1908 г. и Чрезвычайного Земского Собрания 4-го мая 1908 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1909. С. 400.

³⁸ Там само. С. 407.

³⁹ Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XLVII созыва в сентябре 1911 г. и Чрезвычайных Земских Собраний 29 апреля и 20 ноября 1911 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1912. С. 338–340.

5 коп. з десятини заболочених ґрунтів. Усього, за його підрахунками, оформлені ним підписки охопили 6414 десятин⁴⁰.

Згодом з'ясувалося, що в межах Переяславського повіту, окрім Трубайлівських робіт, є великі заболочені ділянки на річках Супій, Недра, та й в інших повітах Полтавської губернії їх вистачало – на річках Удай, Оржиця, Ташань-Груня, Сула. Про необхідність осушення цих та інших ділянок були неодноразові звернення до губерньського земства. У зв'язку з цим губерньські земські збори змушені були визнати осушення боліт справою загальногуберньського значення. На екстреному засіданні 28 травня 1908 р. губерньські земські збори змінили і доповнили розроблені в 1904 р. правила про матеріальну участь у цій справі губерньського і повітового земств, болотовласників. Постановили звернутися в головне управління Землеустрою і землеробства з клопотанням про виділення меліоративної ссуди в розмірі 500000 крб. на 20 років під 3% річних. Обов'язки між губерньським і повітовими земствами та болотовласниками розподілялися таким чином: дослідження і проектування осушення робіт проводиться за клопотанням повітового земства під керівництвом губерньського земського гідротехніка на кошти губерньського земства спеціально запрошеними нижчими гідротехніками з тим, що після осушення витрати мають повернути болотовласники. Якщо впродовж трьох років після розробки проекту до осушення не приступають, то половину витрат відшкодують повітові земства, другу половину – губерньське земство. Укладення угод із болотовласниками, збір підписів від них про згоду, з'ясування розмірів осушуваних ділянок здійснює повітова управа за участю гідротехніка губерньського земства. Губерньське земство бере на себе посередництво у витраті меліоративних суд: на їх погашення повітові земства вносять у свої кошториси відповідні кошти, а отримання виплат з власників боліт залишається в обов'язках повітових земств. Якщо всі витрати на осушення, включаючи викуп млинових гребель, регулювання русла річки та інше перевищать 12000 крб., то половину надлишкової суми бере на себе губерньське земство, а решту – повітове. Усі роботи з осушення повинні проводитися лише за проектами під наглядом осіб, спеціально призначених губерньською земською управою. Ремонт і нагляд за утриманням у порядку гідротехнічних споруд покладається на повітове земство⁴¹.

Невдовзі після того, як губерньське земство 28 травня 1908 р. постановило приступити до активної фази осушення заболочених ґрунтів у губернії, Переяславські збори XLIV скликання 28 вересня вирішили просити губерньське земство розпочати з осушення Трубайлівських боліт у межах Переяславського повіту. У відповідь губерньська управа на поч. 1909 р. сформувала робочу групу з технічного персоналу і командувала її в Переяславський повіт. З учасниками робочої групи прибув і член губерньської управи В. Кияничин для обговорення низки питань з Переяславською управою, узгодження умов і способів виконання робіт. 19 травня 1909 р. відбулася спільна нарада членів губерньської та повітової управи із губерньським гідротехніком, на якій постановили: за основу взяти напрацювання західної експедиції Міністерства землеробства і державного майна, зроблені в 1888 р.; роботи проводити знизу вгору за течією від ур. Дубова Шия (поблизу с. Гребля); розпочати зі збору підписів від власників робіт; роботи проводити підрядним способом (підрядникам задіявати прибулих і місцевих робітників); розрахунок з підрядниками та іншими особами проводить повітова управа; гідротехніки здійснюють загальний технічний нагляд за роботами; витрати на утримання технічного нагляду покладено на губерньське земство; роз'їзди техніків у зв'язку з наглядом за роботами, надання медичної допомоги, витрати на відібрання розписок від власників – на повітове земство. Також була встановлена орієнтовна вартість осушення однієї десятини заболоченого ґрунту – 12 крб. Якщо ж витрати перевищать встановлену суму, вони будуть порівну розподілятися між повітовим і губерньським земствами по завершенню робіт, які заплановано закінчити в 1912 р.⁴² У вересні 1911 р. Переяславські повітові земські збори XLVII скликання, погоджуючи проект угоди з болотовласниками, рекомендувала замість слів 12 крб. 30 коп. з кожної осушеної десятини болота поставити прочерк до з'ясування остаточної вартості робіт⁴³. Окрім цього, угода включала такі пункти: власники заболочених ділянок зобов'язуються безкоштовно надати необхідну для каналів землю, якщо така знадобиться, починаючи з 1 липня 1909 р., виплачувати повітовому земству понесені ним витрати на риття каналів, їх ремонт і охорону. Кошти повинні вноситися рівними частинами впродовж 20 років раз на півріччя по 40 коп. з однієї десятини за прокладання каналів та по 7 коп. з десяти-

⁴⁰ Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XLVIII созыва 1912 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1913. С. 338–339.

⁴¹ Свод постановлений Переяславского очередного уездного земского собрания XLVI созыва в октябре 1910 г. и Чрезвычайного Земского Собрания 25 мая 1910 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1911 г. С. 285–287.

⁴² Свод постановлений ... XLVI созыва... С. 288–289.

⁴³ Свод постановлений ... XLVII созыва... С. 10.

тини за їх охорону та поточний ремонт. У випадку прострочення річної плати нараховується пеня 1% на місяць. У разі прострочення двох термінів оплати земство має право приступити до стягнення всієї суми боргу невідкладно. Кошти за прокладання каналів власник міг заплатити одразу всі наперед, крім плати за охорону та ремонт, які сплачувалися впродовж 20 років. Якщо в ділянки, яка підлягала осушенню, змінювався власник, то перший власник на момент здійснення акту переуступки на землю мав сплатити борг по осушенню, а якщо новий власник відмовляється підписати документи про осушення ділянки, то всю суму має внести продавець землі. Важливе значення приділялося охороні каналів від руйнації. Забороняється влаштовувати в канавах загородки і гатки, ловити в них рибу способами, які руйнують береги, свійську худобу дозволено проганяти лише через мости, влаштовані через канали та й узагалі заборонено «робити будь-що, що могло псувати береги та дно каналів»⁴⁴.

У другій половині 1909 р. розпочато осушення. Переяславське земство планувало укласти договори з підрядниками на осушувальні роботи в розрахунок не більше 2 крб. за куб зайнятої землі з магістрального каналу і по 1 крб. 35 коп. – з бокових каналів. Проте ті погоджувалися лише на ціну не нижчу за 2 крб. 40 коп. за куб землі. Через відсутність інших пропозицій земській владі довелося погодитися на ціну 2 крб. 40 коп. За таку вартість була прокладена частина магістрального каналу: 5 верст підрядниками і біля 196 погонних сажнів місцевими селянами. Також проведено відчуження водояного млина із землею (1 десятина 660 сажнів) і греблі козака Савчука в ур. Дубова Шия, які йому перейшли від В. А. Лестовничого. За все було заплачено 9620 крб. 97 коп. Цим роботи й обмежилися в 1909 р. Щоб визначитися, як проводити подальші роботи зі спорудження магістрального каналу, на 14 лютого 1910 р. були призначені торги (прокладання бокових каналів вирішено відкласти до з'ясування їх необхідності). На торги прибуло чимало потенційних підрядників з Києва, Одеси, Черкас та інших міст, але ніхто з них в торги не вступив, визнавши ціну 2 крб. за куб землі низькою. Торги не відбулися. Згодом надійшло кілька пропозицій про бажання взяти роботи в підряд з знижкою. Серед них – заява інженера-технолога Раєвського, який запропонував ціну 1 крб. 90 коп. за куб. Вона була визнана найкращою, і 21 березня 1910 р. губернська управа заключила з ним угоду на прокладання магістралі на всій протяжності Трубежу в межах повіту, якою б вона не була. Причому в поточному році він зобов'язувався прокласти не менше 20 верст каналу, а решту – до 1 листопада 1911 р. Усього на осушення боліт у заплаві р. Трубіж разом із відчуженням млинових гребель було виділено 197000 крб. При цьому передбачалося, що остаточна вартість проєкту може бути змінена⁴⁵.

Згідно з планом меліоративні роботи на р. Трубіж були завершені до 1 листопада 1912 р. Вони тривали чотири роки. Наступним етапом цього проєкту став остаточний обмір осушених територій та утримання служби з гідротехнічного нагляду за каналами. Переяславські повітові земські збори XLVIII скликання 1 листопада 1912 р. обрали спеціальну комісію з осушення, якій доручили опікуватися зазначеними питаннями. До складу комісії увійшли гласні: М.М. Трифановський, А.Ф. Потапенко, В.П. Бакланов, І.А. Михайлов, І.С. Швець. Залишається відкритим питання про відшкодування болотовласникам коштів, витрачених понад 12 крб. з осушення однієї десятини заболочених угідь. Свого часу губернське земство брало на себе зобов'язання сплатити надлишок понад 12 крб. на десятину витрат. Тому повітові збори вирішили нагадати губернському земству про його обіцянки й постановили просити взяти всі понаднормові витрати на себе (або хоча б оплатити їх порівну)⁴⁶.

Із завершенням осушення боліт у Переяславському повіті на середній течії р. Трубіж проблема заболоченості ґрунтів не лише не була вирішена, а й значно ускладнилася через сильне затоплення ділянок, розташованих нижче за течією. Через високу вартість осушувальних робіт повітове та губернське земства не провели розчищення русла р. Трубіж на всій його протяжності в межах повіту, а зосередилися лише на найбільш заболоченій ділянці – відрізьку від ур. Дубова Шия й вище за течією річки до кордону з Чернігівською губернією. До 1909 р., тобто до початку осушувальних робіт, ця ділянка річки була майже суцільним непрохідним болотом шириною в кілька верст, а її русло мало вигляд вузької заболоченої канами⁴⁷. Голова Переяславської земської управи А.В. Стороженко у статті «Где жили переяславские торки» (1899) згадував, що вище ур. Дубова Шия русло Трубежу було глибоким та сильно заболоченим⁴⁸.

⁴⁴ Свод постановлений ... XLVI созыва... С. 290–292.

⁴⁵ Там само. С. 300–302.

⁴⁶ Свод постановлений ... XLVIII созыва... С. 4, 33.

⁴⁷ Постановления Переяславского очередного уездного земского собрания XLIX созыва 1913 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1914. С. 294.

⁴⁸ Стороженко А.В. Где жили переяславские торки. Киевская старина. 1899. Т. 64. Февраль. С. 283–290.

Переяславське повітове земство за згодою з губернським земством розпочало осушення боліт у середній течії р. Трубіж з метою перетворити їх на якісні луки й орні землі. Натомість отримали значне підтоплення земельних угідь, розташованих нижче від ур. Дубова Шия. Уже в 1910 р., коли була прокладена лише невелика частина меліоративного каналу, почалося підтоплення сінокісних та інших угідь, розташованих нижче ур. Дубова Шия. У 1911–1913 рр. підтопи набули величезних розмірів. За цей короткий час добротні сінокоси, які приносили по 26–30 крб. прибутку з однієї десятини, перетворилися на суцільні болота й озера, де росли «хвощ, осока та інші кислі негодні трави, які замінили кормові трави». Унаслідок осушення в липні 1913 р. в м. Переяславі та його околицях вода за два дні піднялася на аршин (71,12 см). Причини підтопів такі: 1) прориття каналу у верхів'ї річки; 2) погана пропускна здатність нижче розташованих млинових гребель; 3) забрудненість р. Трубіж очеретом та іншими водяними рослинами. До осушення боліт вода в Трубежі розподіляється рівномірно по всій заплаві річки завдяки її звивистому характеру та заростям. Після проведення осушувального каналу від кордону з Чернігівською губернією до ур. Дубова Шия вода по руслу почала рухатися швидше і, зустрічаючи на своєму шляху млинові запруды й не маючи виходу, розливалася на сінокоси. Власники підтопюваних угідь неодноразово скаржилися в Переяславську земську управу, але їхні заяви формально розглядалися на повітових зборах і передавалися в Полтавську губернську управу, де з ними знайомилися й передавали на розгляд повітового земства. Один із потерпілих болотовласників Сергій Кириченко навіть подав судовий позов про відшкодування збитків⁴⁹.

Втрачати дійсно було що. Чистий прибуток з однієї десятини сінокосу в повіті залежно від його місцезнаходження коливався від 6 до 38 крб. Сінокоси в повіті були розподілені на райони – вісім лугових і шість болотних. Найвищою прибутковістю сіножатей була в районах, розташованих у долинах річок Дніпро й Трубіж. Це видно із цієї таблиці⁵⁰:

Прибутковість болотних сінокосів Переяславського повіту в 1911 р.:			
Район	Розташування болотних сінокісних районів	Середня прибутковість з десятини	
I	Долина р. Недра і балка між річками Трубіж і Недра	11,5 крб	
II	Долина р. Трубіж і р. Каратулъ й балка між річками Трубіж і Супій	9,0 крб.	
III	Долина р. Альта і балка між річками Карань і Трубіж	9,0 крб.	
IV	Долина р. Дніпро	8,5 крб.	
V	Долина річок Трубіж, Карань і Циблі	7,0 крб.	
VI	Долина р. Супій	6,0 крб.	
Прибутковість лугових сінокосів Переяславського повіту в 1911 р.:			
Район	Розташування лугових сінокісних районів	Прибутковість з десятини	
		з 1 укосом	з 2 укосами
I	Долина р. Дніпро (верхня течія до с. Кальне)	28,5 крб.	38,0 крб.
II	Долина р. Трубіж (лівий берег) і р. Недра. Балка між Трубежем-Недрою і Трубежем-Супоем	18,0 крб.	24,0 крб.
III	Балка на р. Карань	16,5 крб.	22,5 крб.
IV	Долина р. Альта і балки між річками Карань і Трубіж	16,5 крб.	22,5 крб.
V	Долина р. Дніпро від с. Кальне до с. Андруші	15,0 крб.	20 крб.
VI	Долина річок Карань, Циблі, Трубіж (правий берег)	13,0 крб.	17,5 крб.
VII	Долина р. Дніпро до кордону із Золотоніським повітом	21,0 крб.	29,0 крб.
VIII	Долина р. Супій	13,0 крб.	17,5 крб.

Із наведених вище даних видно, що продуктивність лісових сінокосів була значно вищою. Звідси зрозуміле прагнення власників болотних сінокосів до перетворення їх на лугові. За сезон із десятини сіножаті можна було зібрати до 150 пудів сіна. Пуд сіна коштував 15 коп. сріблом або 20 коп. асигнаціями. На сіножатах, розташованих на болотах, збирали до 80 пудів, а на суходолі – 30–60 пудів, його ціна становила 6–8 коп. за пуд⁵¹.

Проте із проведенням меліоративних робіт на Трубежі в 1909–1912 рр. поліпшення торкнулося лише сінокосів, розташованих вище ур. Дубова Шия. Натомість сіножаті, розташовані нижче за течією, почали потерпати від регулярних підтоплень. Весною 1913 р. 56 власників сіножатей подали в повітову управу заяви про вжиття невідкладних заходів для усунення підтоплення їхніх земельних угідь від х. Гребля до х. Слободка Полуботко-

⁴⁹ Постановления ... XLIX созыва... С. 298.

⁵⁰ Свод постановлений ... XLVII созыва... С. 335.

⁵¹ Лемеха С. Освячений Дніпром. Вінниця: Консоль, 2019. С. 47.

ва, розташованих по р. Трубіж, і про відшкодування збитків, нанесених підтопом. Щоб встановити розмір цих збитків, Переяславські повітові земські збори XLIX скликання обрали комісію з членів повітової управи і земських гласних: І.М. Данельського, А.А. Кистяківського, Я.А. Доброгорського. За результатами роботи комісія підготувала звіт: «Зрозуміло, що причина підтопів біля Переяслава криється в тому, що випрямлення Трубежа не доведено до кінця, тобто до впадіння в Дніпро. Для уникнення підтопів у майбутньому треба завершити роботи доведенням каналу до Дніпра з перебудовою всіх гребель або повним їх знищенням. Ми переконані, що неправильне здійснення проекту осушувальних робіт є наслідком недостатньої підготовки, адже навіть неспеціалісту зрозуміло, що невідкладно треба придбати водяні млини й облаштувати на магістральному каналі шлюзи для регулювання напору води. Нині губернська земська управа починає визнавати свої помилки, але досі вживає лише напівміри, не доводячи справу до кінця»⁵². У свою чергу губернська земська управа для консультацій у цій справі звернулася до відомого юриста Є.П. Старицького (колишній член Окружного суду), який повідомив, що згідно з чинним законодавством повітове та губернське земства відповідальні за підтопи й зобов'язані відшкодувати потерпілим збитки. Заслухавши звіт комісії, повітові збори постановили звернутися до губернського земства з клопотанням про необхідність продовження магістрального каналу на р. Трубіж від ур. Дубова Шия до Дніпра та викуп у зв'язку з цим трьох млинових гребель, розміщених на цій ділянці: М.М. Капцевич, А.А. Кистяківського, А.-Б.К. Перковського⁵³.

Нагадаємо, що ще на початку меліоративних робіт Переяславська земська управа налягала на знесенні всіх гребель на Трубежі, у той час як гідротехніки І.В. Янковський та Й.І. Жилінський пропонували викупити та розібрати три млинові греблі. Проте тоді, у 1909 р., була розібрана лише одна – козака Савчука в ур. Дубова Шия. За млин із греблею та земельною ділянкою площею 1 дес. 660 сажнів заплачено Савчуку 9620 крб. 97 коп.⁵⁴ Хоча попередній власник В.А. Лестовничий просив за нього в 1899 р. 30000 крб.⁵⁵ Одночасно повітове земство вело переговори з власниками ще трьох млинів, розташованих нижче, про їх придбання, але згоди не було досягнуто. За 4–5 верст вниз за течією знаходився млин і гребля поміщиці М.М. Капцевич у с. Гребля, за 4 версти від нього в Переяславі функціонував млин Монкевича, ще за 4 версти в х. Слобідка млин А.А. Кистяківського (попередній власник Іваненко). 15 вересня 1913 р. меліоративна комісія обстежила зазначені млини й порадила повітовим зборам викупити їх і знести. Відомо, що М.М. Капцевич оцінила свою греблю в 24000 крб., А.А. Кистяківський за свою греблю правив 15000 крб. Повітові збори постановили викупити й знести млини в с. Гребля та м. Переяслав, а з А.А. Кистяківським не змогли домовитися про ціну. Один із членів комісії припустив, що при знесенні перших двох гребель третя буде знесена напором води. Інший член комісії зауважив, що якщо гребля з млином уціліють, то їх власник вимагатиме відкуп значно вищий від теперішньої вартості млина. На переконання комісії, придбання млина А.А. Кистяківського було крайньою необхідністю, адже спад води на його греблі становив 3 аршини і над червоним бугром було не менше 1 аршина, окрім цього, улітку 1913 р. цей млин неодноразово підтопив млин Монкевича. Урешті-решт млин А.А. Кистяківського був залишений до пробного випробування напором води⁵⁶.

Доки тривала підготовка другого етапу осушення заплави р. Трубіж, продовжувало підтоплювати землі, розташовані на узбережжі річки. Весною 1914 р. бюджетна комісія повітової управи доповіла Переяславським земським зборам Л скликання про численні звернення власників затоплених угідь про звільнення від земських зборів. Так, наприклад, козак з х. Чирське Сергій Авакумович Кириченко скаржився, що 60 десятин його сінокісної землі «практично щороку затоплюється водою та не приносить жодного прибутку через перетворення сінокосу на згиле болото» й вимагав виключення зборів за 1912, 1913 і 1914 рр. Були й інші скарги⁵⁷:

Відомо, що реалізувати другий етап проекту осушення заболочених угідь у заплаві р. Трубіж не вдалося – завадила складна фінансова ситуація, спричинена початком Першої світової війни, хвилею протестів по всій Україні, революційною ситуацією, що назріває. Повітове земство ще деякий час намагалося планувати меліоративні роботи. Так, у листопаді 1914 р. Переяславські повітові земські збори Л скликання погодилися з пропо-

⁵² Постановления Переяславского очередного уездного земского собрания XLIX созыва 1913 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1914. С. 288.

⁵³ Там само. С. 37.

⁵⁴ Свод постановлений ... XLVI созыва... С. 301.

⁵⁵ Свод постановлений ... XXXV созыва... С. 174.

⁵⁶ Постановления ... XLIX созыва... С. 288, 294–301.

⁵⁷ Постановления Переяславского очередного уездного земского собрания Л созыва в ноябре 1914 г. и Чрезвычайных земских собраний 28 марта и 10 августа 1914 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1915. С. 258–259.

зицією гласного І.М. Данельського про необхідність продовження осушувальних робіт і доручили повітовій управі розробити план осушувальних робіт на 1915 р. на суму до 25000 крб. Кошти планувалося взяти в кредит під процентні папери Переяславського земства⁵⁸.

Прізвище власників угідь	Назва населеного пункту	Кількість землі	Роки, коли земля не приносила прибутку
козак Сергій Авакумович Кириченко	х. Чирське (Трубіж)	60 десятин сінокісної землі	1912, 1913, 1914
селянин Іван Григорович Безверхий	х. Чирське (Трубіж)	100 десятин орної та сінокісної землі	1911, 1912, 1913, 1914
селяни Кирило Прокопович Черноусько та Семен Васильович Дзюба	с. Дівички (р. Карань, права притока Трубежу)	17 десятин 108 сажнів	1912, 1913, 1914
козак Григорій Іванович Брик	–	20 десятин	1913, 1914
козак Степан Аверкійович Антоненко і спадкоємці Луки Аверкійовича Антоненка	–	16 десятин 1440 сажнів	1913, 1914

У 1915 р. Переяславське повітове земство вирішило реалізувати ще одну ініціативу, пов'язану з меліоративними заходами, – розробку торфовищ. 31 травня 1915 р. Переяславські позачергові земські збори заслухали доповідь управи № 15 «Про придбання ділянки землі для розробки торфу». Суть проблеми зводилася до такого: подорожчання деревини змусило управу шукати альтернативні опалювальні матеріали. Оптимальним матеріалом, на її думку, був торф, який у значній кількості залягав у повіті. Після осушення заболочених ґрунтів доступ до торфовищ полегшується. Якщо організувати видобуток цього дешевого матеріалу, то ним можна забезпечити всі земські установи. Повітова управа, усвідомлюючи, що не має досвіду у видобутку торфу, звернулася за сприянням до губернської управи, а та переадресувала звернення департаменту в Міністерство землеробства і державних маістностей. Відділ земельних покращень при міністерстві зацікавився цим питанням і пообіцяв послати фахівця-торфознавця для дослідження товщини покладів торфу, його якості та визначення місць, де його краще розробляти. Не дочекавшись приїзду фахівця, Переяславська земська управа запропонувала повітовим зборам добувати торф «кустарним способом» за прикладом поміщика Паневіна з с. Мамаївці Пирятинського повіту Полтавської губернії. Для проведення робіт управа просила збори придбати торфорізку та інші необхідні знаряддя й виділити кредит до 2000 крб. із коштів, призначених на будівництво цегельних заводів (через військовий стан і відсутність робочих рук будівництво заводів однаково буде відкладено). Для пробного видобутку торфу повітова управа запропонувала землі В.Г. Баталіна в м. Барішівка. Якщо не вдасться організувати видобуток торфу тут, тоді придбати для цих цілей 1–2 десятини болотної землі у власність земства. За результатами вище зазначеної доповіді повітові земські збори доручили управі добувати торф у тих місцях, де тільки буде можливо⁵⁹.

Повертаючись до проблеми осушення заболочених ґрунтів у заплаві р. Трубіж, зазначаємо, що всі спроби продовжити меліоративні роботи, зроблені після 1909–1912 рр., були безуспішними. Причин було цього було чимало: неузгодженість дій повітового й губернського земств, недосконалість проекту, відсутність кваліфікованих робітників, недостатність фінансування, складна політична й соціально-економічна ситуація в країні та ін. Окрім усього, упродовж 20-ти років потрібно було погашати кредити за осушувальні роботи й фінансувати обслуговування каналів по 7 коп. за десятину. Цей фінансовий тягар дедалі ставав важчим і для болотовласників, і для повітового земства, а губернське земство неодноразово нагадувало про борги. Так, наприклад, 10 листопада 1914 р. губернська земська управа надіслала повітовому земству лист № 41251, яким нагадувала, що в 1915 р. воно має заплатити губернському земству 43418 крб. 29 коп. меліоративних кредитів, з яких 15000 крб. – від власників боліт, а решта – від земства. Переяславські повітові земські збори Л скликання 27 листопада 1914 р. підтримали пропозицію голови бюджетної комісії В.М. Бутовича просити губернське земство до закінчення всіх меліоративних робіт і встановлення остаточної суми всіх витрат оплачувати порівну всі меліоративні кредити й фінансувати охорону каналів у рівних долях⁶⁰. Яка була на це відповідь Полтавського губернського земства, установити не вдалося.

⁵⁸ Постановлення ... Л созыва... С. 397.

⁵⁹ Постановлення Переяславського чрезвычайного земского собрания 31-го мая 1915 г. Переяслав: Тип-я Лепского и Вурмана, 1915. С. 15, 46–48.

⁶⁰ Постановлення ... Л созыва... С. 21–22.

Масштабне осушення боліт у заплаві Трубежу було продовжене в радянський час. З метою отримання максимальних площ сільськогосподарських угідь у Радянському Союзі, починаючи з 40-х і до середини 80-х рр. минулого століття, реалізовували довготривалу програму з осушення річок, зокрема й Трубежу. У 1953 р. організовано трест «Трубіжбуд». Його силами в 50–60-их рр. на водоймі прокладено 125-кілометровий магістральний канал і численні шлюзи. Трубіж став типовою соціалістичною річкою з випрямленим регулярним руслом.

Проведений аналіз діяльності Переяславського повітового земства в галузі осушення заболочених земель у заплаві р. Трубіж дозволив зробити такі **висновки**. Спільні дії земства, сільських товариств і власників боліт мали на меті вирішення важливої для повіту проблеми надмірної заболоченості ґрунтів і були продовженням меліоративного проекту, розпочатого на верхній ділянці водойми в Чернігівській губернії. Місцева влада була зацікавлена в збільшенні корисних земельних угідь у повіті, тому й запланувала масштабне осушення боліт. Проте численні задуми й починання в цій сфері були частковими й незавершеними, а результати осушення – доволі суперечливими й згубними для довкілля. З одного боку, не можна заперечити деяке позитивне значення осушення для розвитку сільського господарства у зв'язку зі збільшенням площі ріллі та пасовищ, з іншого боку, знищення боліт обумовило появу екологічних проблем у цьому регіоні. Завершити проєкт не вдалося через нестачу фінансування, брак належного досвіду, постійні перестороги земства й зволікання у прийнятті рішень, неузгоджені дії повітового й губерньського земств і болотовласників. Щоб не збільшувати вартість робіт, механізми регулювання води у водоймі не були створені, що спричинило систематичні підтоплення в подальшому. Переяславське земство переоцінило потенційні можливості осушувальної меліорації. Нині вчені довели очевидну шкоду від осушення боліт. Сучасні ґрунтознавчі та екологічні дослідження свідчать, що з початку проведення меліорації до теперішнього часу помітно змінився природний стан осушуваних земель та їх екологічна стабільність. Осушення призвело до заростання бічних каналів рослинністю, обміління водойм прилеглих територій, значного зниження рівня ґрунтових вод у всьому районі, що, у свою чергу, привело до зниження врожайності земель, вивітрювання розораних легких торфових ґрунтів, псування лісу та пересихання криниць. У наш час дослідження осушувальної меліорації стає пріоритетним для забезпечення екобезпеки та збалансованого розвитку довкілля, раціонального використання осушених сільськогосподарських земель, вирішення ефективності функціонування гідромеліоративних систем в умовах потепління клімату. Вивчення історії осушувальної меліорації в регіоні необхідне для подальшого вдосконалення наявних осушувальних систем та проведення раціонального сільськогосподарського виробництва на осушених землях. У зв'язку з цим актуалізується проблема подальшого вивчення історії осушувальної меліорації на р. Трубіж у радянську добу, а також осушення інших заболочених ділянок у цьому регіоні, зокрема в заплавах річок Супій, Недра, Альта та інших. Ця проблематика потребує комплексного аналізу й має стати перспективним напрямком подальших досліджень.

References

- Lemekha, S. (2019). *Osviacheniy Dniptom [Blessed by the Dnieper]*. Vinnytsia, Ukraine.
- Zaiets, O. (2012). *Zemska melioratsiia na Chernihivshchyni, abo Chomu na Livoberezhnomu Polissi tak malo bolit [Land reclamation in Chernihiv oblast, or Why there are so few swamps in the Left Bank Polissia]*. *Siverianskyi litopys – Severian chronicle*, 1–2, P. 127–133. Chernihiv, Ukraine.
- Zaiets, O. (2012). *Zemska melioratsiia v Poltavskii hubernii v dr. pol. XIX – na poch. XX st. [Land reclamation in the Poltava province in the second half of the 19th – the early 20th c.]*. *Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*, 9, P. 151–156. Kyiv, Ukraine.
- Zaiets, O. (2017). *Vnesok akademika Ye.V. Oppokova u stanovlennia hidromelioratsii yak nauky v Ukraini [Contribution of the academician E.V. Oppokov to the development of hydromelioration as a science in Ukraine]*. *Eminak – Eminak*, 1 (2), P. 123–129. Kyiv, Ukraine.

Жам Олена Михайлівна – кандидат історичних наук, професор Української технологічної академії, провідний науковий співробітник Музею хліба Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (вул. Шевченка, 8, м. Переяслав, 08400, Україна).

Zham Olena – candidate of historical sciences, professor at the Ukrainian technological academy, leading researcher at the Bread museum of the «Pereiaslav» National historical and ethnographic reserve (8 Shevchenko Str., Pereiaslav, 08400 Ukraine).

E-mail: zham.olena@ukr.net

Капітан Лариса Іванівна – доктор історичних наук, професор кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, Україна).

Kapitan Larysa – doctor of science in history, professor at the department of Antiquity, Middle Ages and history of Ukraine of the Pre-Modern era of the «Uzhhorod National University» (3 Narodna Square, Uzhhorod, 88000 Ukraine).

E-mail: larisa.kapitan@uzhnu.edu.ua

Лукашевич Олексій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, генеральний директор Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (вул. Шевченка, 8, м. Переяслав, 08400, Україна).

Lukashevuch Oleksiy – candidate of historical sciences, docent, general director of the «Pereiaslav» National historical and ethnographic reserve (8 Shevchenko Str., Pereyaslav, 08400 Ukraine).

E-mail: niez.pereyaslav@ukr.net

Гайдаєнко Ігор Васильович – кандидат історичних наук, учений секретар Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (вул. Шевченка, 8, м. Переяслав, 08400, Україна).

Haidaienko Igor – candidate of historical sciences, academic secretary of the «Pereiaslav» National historical and ethnographic reserve (8 Shevchenko Str., Pereyaslav, 08400 Ukraine).

E-mail: gaidaenko_igor@ukr.net

DRAINAGE OF SWAMPY SOILS IN THE FLOODPLAIN OF THE TRUBIZH RIVER IN THE PEREYASLAV POVIAT OF THE POLTAVA PROVINCE AT THE END OF THE 19th – THE BEGINNING OF THE 20th c.

*The purpose of this study is to comprehensively investigate the main directions and stages of drainage of swampy soils in the floodplain of the Trubizh River within the Pereyaslav poviats of the Poltava province in 1885–1915, as well as to prove the significant impact of drainage reclamation on the development of agriculture, peat production, and the environment in the region. The presented material reveals drainage amelioration as one of the important areas of activity of the country zemstvo. The article analyzes general features and regional peculiarities of drainage reclamation in Pereyaslav poviats, the relationship with the implementation of reclamation projects in Chernihiv and Poltava provinces, and the impact on agriculture, peat mining, and the environment. **Research methods** were selected in accordance with the goal. The use of methods of source analysis contributed to the systematization of primary information (resolutions and reports of the Pereyaslav Country Zemstvo Assembly), and the use of the historical-systemic method made it possible to comprehensively investigate drainage amelioration on the Trubizh River within the boundaries of the Pereyaslav poviats and summarize the information obtained. **The scientific novelty** of the work consists in conducting a comprehensive study of the stated problem, systematization and generalization of the obtained information, introduction into the scientific circulation of new scientific sources that has not been used before. **Conclusions.** Drainage reclamation on the Trubizh River at the end of the 19th – the beginning of the 20th c. was aimed at solving the problem of excessive waterlogging of soils and increasing useful land, which is important for Pereyaslav poviats, and was a continuation of the reclamation project started on the upper part of the reservoir in Chernihiv province. However, numerous ideas and initiatives of the poviats zemstvo in this area were partial and incomplete, and the results of drainage were quite contradictory and harmful to the environment.*

Key words: Trubizh River, Pereyaslav poviats, drainage reclamation, bodies of local self-government, dam, water mill, canal.

Дата подання: 21 травня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 червня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Жам, О., Капітан, Л., Лукашевич, О., Гайдаєнко, І. Осушення заболочених ґрунтів у заплаві річки Трубіж у Переяславському повіті Полтавської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. *Сіверянський літопис*. 2023. № 3. С. 27–41. DOI: 10.58407/litopis.230302.

Цитування за стандартом APA

Zham, O., Kapitan, L., Lukashevuch, O., Haidaienko, I. (2023). Osushennia zabolochenykh gruntiv u zaplavi richky Trubizh u Pereiaslavskomu poviti Poltavskoi hubernii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Drainage of swampy soils in the floodplain of the Trubizh River in the Pereyaslav Poviats of the Poltava Province at the end of the 19th – the beginning of the 20th c.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 27–41. DOI: 10.58407/litopis.230302.